

Uttarshataniukta
prarambham

उत्तरषट्कनिरुक्तप्रारंभः

18

18 Vm

204

॥१॥

श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ हारः ॐ ॥ अथातो देवतं तद्यानि नामानि प्राधान्यस्कृता
नां देवतानां तं देवतमित्याचक्षते सैषा देवतोपपरीक्षा यत्कामरूपि र्यस्यो दे
वतायामार्थपत्यमिच्छन् स्तुतिं प्रयुंक्ते तद्देवतः समंत्रो भवति तास्त्रिवि
धा नृचः परोक्षकृताः प्रत्यक्षकृता आध्यात्मिक्यश्च तत्र परोक्षकृताः स
र्वाभिर्नामविभक्तिभिर्भुज्यंते प्रथमपुरुषैश्चार्थात्तस्य ॥ १ ॥ इन्द्रो दिव इन्द्र
शेषधिया ॥ इन्द्रमिद्राथिनो बृहद्देवो ते तत्सर्वो वे विषाणाः ॥ इन्द्राय सामगाय
ता ॥ नेन्द्रादृते पवते धाम किंच नेन्द्रस्य नुवीर्याणि प्रवोचमिद्रे कामाभयं स तेत्य
थ प्रत्यक्षकृतान् मध्यमपुरुषयोगास्त्वमिति च तेन सर्वनाम्ना त्वमिन्द्रबलाद
धि ॥ विन इन्द्रमधोजहीत्यथापि प्रत्यक्षकृतस्तोतारो भवति ॥ परोक्षकृतानि स्तो

॥१॥

तयानि ॥ माविदन्यदिशंसत ॥ कण्वा अमिप्रगायतो पप्रेत कुशिकाश्चेतय धमि
त्यथाध्यात्मिक्युत्तमपुरुषयोगा अहमिति च तेन सर्वनाम्ना यथैन्द्रो वे कुरु
बलस्त्वं वागां ष्टणीयमिति ॥ २ ॥ परोक्षकृताः प्रत्यक्षकृताश्च मंत्रास्त्रयिषा
अल्मश आध्यात्मिका अथापि स्तुतिरेव भवति नाशीर्वाद ॥ इन्द्रस्य नुवीर्या
णि प्रवोचमिति सथैतस्मिन् स्तुतेऽथायाशीरिव न स्तुतिः ॥ सुचक्षुः अहमक्षी
प्यांस्तया संसुवर्वा मुखेन सुश्रुत्वा कर्णाप्यांस्तया समिति तदेतद्बुद्धं मध्य
वेयाज्ञेषु च मंत्रेषु यापिशपथापिशायो ॥ अद्यामुरीययादिया तु धानो अमि ॥
अथासवीरेर्दशभिर्विद्यया ॥ इत्यथापि कस्य विद्वावस्या विख्यासा ॥ नमस्त
रासीदमृतं न तर्हि ॥ तम आसीत्तम सागरं ह्नुमग्रे ॥ अथापि पप्रि देवना कस्मा

उ०नि०

॥२॥

श्व

अद्वावात्॥ सुदेवोऽद्यप्रपते दनावत्॥ न विजानामि यदि वेदमस्मीत्यथपि
निदाप्रशंसो॥ केवलाद्योऽसवति केवलादी॥ जैषो जस्येदं पुष्करिणीवेवमेत्ये
वमक्षस्तत्केदूतनिदानं कृषिप्रशंसा चैव मुञ्चावचैरभिप्रायेर्षीणां मंत्रदृष्ट
योऽसवंति॥ ३॥ तद्येनादिष्टदेवता मंत्रास्तेषु देवतोपपत्तौ देवतः स यज्ञो
वायज्ञो गवांश्च देवताऽसवंत्यथान्यत्र यज्ञात्प्राजापत्या इति याज्ञिकानां शंसा
इति नैरुक्ता अपि वासाकामदेवतास्यात्प्रायो देवतावाऽस्ति ह्यन्वारो वद्रुल्लस्य
के देवदेवत्यमतिथिदेवत्यं पितृदेवत्यं योऽज्ञादेवतो मंत्रास्तस्यैव देवतादेवता
वत्स्यंते यथाक्षिप्रं हृत्पथं पयसा न्यथाप्यष्टौ दानि स नमन्यतां
तूनि वाऽर्थाद्देवतानां प्रत्यक्षदृश्यमेतद्भवति॥ माहाभाग्याद्देवताया एकमात्रा

अ१

॥२॥

Uttarshatadnuktay
prurambham

उत्तरषट्कनिरुक्तप्रारंभः

३१२

18 Vm

204

बहुधास्तयते एकस्यात्मानोऽन्ये देवाः प्रत्यङ्गानि भवन्त्यपि च सत्वानां प्रकृ-
 तिभूतमिभिर्नृपयः स्तुवंतीत्याहुः सप्रकृतिसार्वनाम्न्यो जेतरेतरज्जमानो
 भवन्तीतरेतरप्रकृतयः कर्मजमानात्मजमानात्मेवैषां शोभन्त्यात्मा
 ध्यात्मा युधमात्मेष्वत्मा सर्वदेवस्य देवस्य ॥४॥ तिस्र एव देवता इ-
 ति नेरुक्ता अग्निः पृथिवी स्थानो वायुर्वेद्रो वांतरिक्षस्थ स्थानः सूर्योऽधुस्था-
 नस्तासां महाभाग्यादेकैकस्यापि बहुनिनामधेयानि भवन्त्यपि वा कर्मप-
 थक्काद्यथा होता धर्मुर्ब्रह्म होता तस्यैकस्य सतोऽपि वा पृथगेव स्युः पृथगपि
 स्तुतयो भवन्ति तथाभिधानानियथा एतत्कर्मपथक्कादिति बहवोपि विभ-
 ज्यकर्माणि कुर्युस्तत्रैव स्थानेकत्वं संभोगैकत्वं चोपेक्षितव्यं यथा पृथिव्यां

उ० नि०

अ१

१५॥
॥३॥

मनुष्याः पशवो देवा इति स्थाने कृतं संमोगैक त्वं च दृश्यते यथा पृथिव्याः पर्जन्येन च वाय्वादिभ्यः संमोगोऽग्निना चैतरेषां लोकस्य तत्रैतन्नराश्च मित्रा ॥ ५ ॥ अथाकारचित्तनं देवतानां पुरुषविधाः स्युरित्येकं चेतनावद्विस्तृतयो भवन्ति तथापि धानान्यथापि पौरुषविधिकैरंगैः संस्तूयन्ते ॥ न घात ईदृशश्च विरस्य बाहु ॥ यत्संगृह्णाम धवन्काशिरिक्ते ॥ अथापि पौरुषविधिकैर्द्रव्यसंयोगैः ॥ आह्लास्योऽहं रिप्यामिन्द्रयाहि ॥ कल्याणीर्ज ॥ या सुराणां गृहेते ॥ अथापि पौरुषविधिकैः कर्मभिः ॥ अहं दीद्रपि बच प्रस्थितस्य ॥ आश्रुत्कण्ठे धीहव ॥ अपुरुषविधाः स्युरित्यपरमपितृमदृश्यते ॥ ६ ॥ अपुरुषविधं तद्यथा ॥ ३ ॥ अग्निर्वोपुरादित्यः पृथिवी चिद्रमा इति यथो एतच्चैतनावद्विस्तृतयो भवन्ती

स्त्रियोऽथास्यकर्मवहनं हवनं च हविषा मावाहनं च देवतानां यच्च किंचिदा
र्षिर्विषयिकमग्निर्कर्मैव तदथास्यसंस्तविको देवा इन्द्रः सोमो वरुणः पर्जन्यः
रुतव आग्नावैश्वरं हविर्नलुक् संस्तविकी दशतयीषु विद्यतेऽथाप्याग्नापो
हं हविर्नलु संस्तवस्तत्रैतां विसक्तिस्तुतिम्वमुदाहरति ॥ ७ ॥ पूषा वेत
श्चावयतु प्रविद्वाननष्टपशुर्भुवनस्य गोपाः ॥ सवैतैष्यः परिददति तस्य
ग्निर्देवैष्यः सुविदत्रियैष्यः ॥ पूषा वेतश्चावयतु प्रविद्वाननष्टपशुर्भुवन
स्य गोपा इत्येषा हि सर्वेषां ऋतानां गोपयिता दित्यः सवैतैष्यः परिददति तस्य
इति सांशयिकस्तृतीयः पादः पूषा पुरस्तात्तस्यान्वादेश इत्येकमग्निरुप
रिष्ठात्तस्य प्रकीर्तनेत्यपरं । अग्निर्देवैष्यः सुविदत्रियैष्यः । सुविदत्र्यं धनं

५

॥४॥

वतिविंदतेवैकोपसर्गाद्दत्तेर्वास्याधुपसर्गात् ॥ ९॥ अथैतानींद्रमन्त्रीन्यंतरि
क्षलोकेभाध्यंदनंसवनंग्रीष्मस्त्रिष्टुप्पंचदशस्तोमोहृत्सामयेचदेवग
णाःसमाम्नातामध्येमेस्थानेयाश्चस्त्रियोऽथास्यकर्मरसानुप्रदानंह्रत्रवधा
याचकाचबलकृतिरिंद्रकर्मैवतदथास्यसंस्तविक्रादेवाग्निःसोमोवरुणः
पूषाहृहस्पतिर्ब्रह्मणस्पतिःपर्वतःकुत्साविष्णुवायुरथापिमित्रोवरुणेनसं
स्तयतेपूषारुद्रेणचसोमोग्निनाचपूषावातेनचपर्जन्यः ॥ १० ॥ अथेतान्य
दित्यमन्त्रीन्यसौलोकस्तृतीयसवनंवर्षाजगतीसप्तदशस्तोमोवैष्टुपंसा
मयेचदेवगणाःसमाम्नाताउत्तमेस्थानेयाश्चस्त्रियोऽथास्यकर्मरसादानर
श्मिभिश्चरसाधारणंयश्चैकिंक्षिप्रवह्निकमादित्यकर्मैवतच्चंद्रमसावायुनासं

॥५॥

वत्सरेणेति संस्तव एते धेवस्थानव्यूहेषु तु छंदस्तोमपृष्ठस्य भक्तिशेषमनुक
 ल्मयी तद्गारदनुष्टुबेकविंशस्तोमो वैराजं सामेति पृथिव्या यतनानि हेमंतः पंक्ति
 स्त्रिणवस्तोमः शक्रं सामेत्यंतरिक्षाय तनानि शिशिरोतिष्ठंदास्त्रयस्त्रिंशस्तो
 मोरेव तं सामेति ध्रुवमकीर्ति ॥११॥ मंत्रो मनना छंदां सिंहादनास्तोमस्तवना
 द्युर्जुयर्जतेः सामसंमितमृचास्यतेर्वर्वा समं मे न इति नैदाना गायत्री गायते
 स्तुतिकर्मणस्त्रिगमना वा विपरीता गायतो मुखदुदपतदिति च ब्राह्मणमुष्णि
 गुस्माता भवति स्निध्यते वर्वा स्यात्कांतिकर्मण उष्णीषिणी वृत्त्योपमिकमुष्णीषं
 स्मायतेः ककुषकुषिनी भवति ककुषुकु अथ कुजते वर्वा इति तर्वाऽनुष्टुबनुस्तो
 मना गायत्री मिथि पदांसती चतुर्थेन पादेनानुस्तोमतीति च ब्राह्मणं बृहती परि
 षो

॥५॥

त्यचेनान्यथेवं स्तुयंते यथाक्षप्रष्टतीन्योषाधिपर्वतानियथोरतस्योरुषावि
 धिकैरंगैः संस्तुयंत इत्युच्यते तनेष्वेतद्भवत्यभिर्ऋदेति हरिते रासिभिरति या
 वस्तुतिर्यथो एतस्योरुषावधिकैर्द्रव्यसंयोगैरित्येतदपि तादृशमेव ॥ सुखं रथं
 युमुजे सिंधुराश्विनमिति नदीस्तुतिर्यथो एतस्योरुषावधिकैः कर्मभिरित्येतद
 पि तादृशमेव ॥ होतुश्चिह्नं सर्वह विरद्यमाशतेति श्रावस्तुतिरेवापि बोधय विधा
 स्युरपि वापुरुषाविधाना मेव सतां कर्मभिरन एतस्युर्थथा यज्ञो यजमानस्ये पव
 रव्या न समयः ॥ ७ ॥ तिस्र एव देवता इत्युक्तं पुरस्तात्तासां भक्ति साहचर्यं व्या
 ख्यास्यामोऽथेतान्यग्निभक्तिन्ययं लोकः प्रातः सवनं वसंतो गायत्री त्रिवृत्स्तो
 मोरथं तं सामये च देवगणाः समाम्नात प्रथमे स्थानेऽग्न्यायी पृथिवी इति

११

बर्हणासंलिः पंचपदात्रिष्टुप्स्तोभत्युत्तरपदाकातुत्रितास्यालीर्णतमं छंद
स्त्रिवृद्धज्वस्तस्यस्तोभततिवायत्रिस्तोभतत्रिष्टुप्स्त्रिष्टुप्प्रमिति विज्ञाय
ते ॥ १२ ॥ जगतीगततमं छंदोजलचरगतिर्वाजलाल्पमानोऽस्त्वज्जदिति च ब्राह्म
णं विराट् विराजमानाद्वा विराधनाद्वा विप्रापणाद्वा विराजनात्संपूर्णाक्षरावि
राधानाद्देनाक्षराविप्रापणादधिकाक्षरापि पीलिकर्मध्ये यौपमिकं पि पीलि
कापेलतेर्गतिकर्मणा इतीमा देवता अनुक्रांताः सूक्तभाजो हविर्भाज रुग्भाज
श्वप्स्यिष्ठाः कांश्चिन्निपातभाजोऽथोतभिधानैः संयुज्य हविश्चोदयंतं तीद्रा
यवृत्रघ्न इन्द्राय वृत्रतुर इन्द्राय देवेभ्य इन्द्राय होमु च इति तान्यथैके समामने
ति स्त्रियां सितु समाम्नानाद्यनुसंविज्ञानपक्षतस्याह्याधान्यस्तु तितत्समाम

॥ ६ ॥

नऽथोतकर्मभिर्देवतास्तौतिवृत्रहापुरंदरइति तान्यप्येके समामनन्ति पृ
 थाङ्गसितुसमाम्नानाद्यंजनमात्रं तु तत्तस्याभिधानस्य भवति यथा ब्राह्मणा
 यबुधुक्षितायौदनं देहिस्नातायानुलेपनं पिपासते पानीयमिति ॥ १३ ॥ अथा
 तानुक्रमिष्यामोऽग्निः पृथिवीस्थानस्तं प्रथमं व्याख्यास्यामोऽग्निः कस्माद
 ग्रणीर्भवत्यग्रं यज्ञेषु प्रणीयतेऽग्नयति संनममानोऽङ्कोपनो भवतीति स्वी
 लाष्टीविर्नङ्कोपयति न स्नेहयति त्रिष्य आख्यातेष्यो जायत इति शकृष्टेति
 तादृक्काद्गन्धाद्धानीतास्सस्त्वैते रकारमादत्ते गकारमनक्तेर्वा दहतैर्वर्णाः
 परस्तस्यैषा भवति ॥ १४ ॥ अग्निमीले पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजं ॥ होता ॥ ६ ॥
 रं रत्नधातमं ॥ अग्निमीले अग्निं याचामीहिरध्वेषणा कर्म पूजा कर्म वापुः

॥७॥

स्य धारा उदकस्य धाराः समिधो न संतन सति रात्रौ कर्मावान् मतिकर्मावा-
 ता जुषाणो हर्यति जातवेदाः ॥ हर्यति प्रेक्षा कर्मा विहर्यतीति ॥ समुद्राहर्मिर्म-
 धुमां उदारं दित्यादिसुमुक्तं मन्यंते समुद्राध्येषोऽप्युदेतीति च ब्राह्म-
 णे मथापि ब्राह्मणं भवत्यग्निः सर्वा देवता इति तस्योत्तराफूयसे निर्वच-
 नाया ॥ ७॥ इदं मित्रं वरुणमग्निमाहु रथो दिव्यः स सुपणो गिरुत्मान् ॥ एकं
 सद्विप्रा बहुधा वदत्यग्निं यममातृस्थानमाहुः ॥ इममेवाग्निं महात्तमा-
 त्मानमेकमात्मानं बहुधा मेधाविनो वदन्तीदं मित्रं वरुणमग्निं दिव्यं च ग-
 रुत्संतं दिव्यो दिवि जागुरुत्मान् गरणवान् गुर्वस्मिन् महात्मेति वायस्कस्त-
 त्तं भजते यस्यैह विनिरुप्यतेऽयमेव सोऽग्निर्निपातमेव ते उत्तरे ज्योति

॥७॥

ता

वी एते न नामधेयेन भजते ॥ १८ ॥ जातवेदाः कस्माज्जातानि वेदजानि वै न
 विदुर्जाते जाते विद्यत इति वा जातवित्ता वा जातय नो जातविद्यो वा जातप्र-
 ज्ञानो यत्तज्जातः पशून् विदतेति तज्जातवेदसो जातभवेदस्त्वमिति हि ब्रा-
 ह्मणं तस्मात्सर्वान् तत्तन्पशवोऽग्निमभिसर्पतीति च तस्येषा भवति ॥ १९ ॥
 पशून् जातवेदसमर्थं हि नो तवाजिनं ॥ इदं नो बहिरासदे ॥ प्रहिणुत ज-
 तवेदसं कर्मेभिः समभुवानमपि वोपमार्थे स्यादन्वमिव जातवेदसमिती-
 दं नो बहिरासीदिति तदेतदेकमेव जातवेदसं गायत्रं त्वंदरातयीषु विद्य-
 ते यत्तु किंचिदप्यनेयं तज्जातवेदसानां स्थानेषु ज्यते स न मन्यतायमेवाग्निज-
 तवेद इत्यप्येते उत्तरे ज्योतिषी जातवेदसीत्युच्यते ततो नुमध्यमः अभिप्रवर्त-

॥८॥

समनेव योषा। इति तत्पुरुस्ताद्याख्यातमयसावादित्यउदुत्यंजातवेदसमि
 तितद्रूपरिष्टाद्याख्यास्यामोयस्तस्तत्कमजतेयस्मैहविर्भनूयतेऽयमेव
 सोऽग्निर्जातवेदानिपातमेवैतेउत्तरेज्योतिषी एतेननामधेयेनफजते॥२०॥
 वैश्वानरःकस्माद्विश्वानुरान्नयतिविश्वएननरानयंतीतिवाऽपिवाविश्व
 नरएवस्यात्यतःसर्वाणिस्तानितस्यैवैवानरस्तस्यैवाभवति॥२१॥
 वैश्वानरस्यसुमतेस्यामराजाहिकंभुवनानामभिप्रीः॥इतोजातोविश्वमि
 दंविचष्टैवैश्वानरोयततेस्तस्येण॥इतोजातःसर्वमिदमभिधपश्यतिवैश्व
 नरःसंयंततेस्तस्येणराजायःसर्वेषांभूतानामभिपणीयस्तस्यवयंवैश्व
 नरस्यकल्याण्यांभतौस्यामेतितत्कोवैश्वानरोमध्यमइत्याचार्यावर्षकर्मणा॥८॥

इतो व्याख्यातोयज्ञश्चदेवोदानाद्वादीपकनाद्वाद्योतनाद्वाद्युच्छानोभवतीति
 वायोदेवःसादेवताहोतारंद्वातारंजुहोतेहोतेत्योर्णवापोरत्नधातमंरमण
 यानांधानानांदात्तमं तस्यैवापराभवति॥१५॥अग्निःपूर्वेभिर्ऋषिभि
 रीद्योतूतनैरुत॥सदेवाएहवक्षति॥अग्निर्यःपूर्वेर्ऋषिभिरीहितव्यो
 वंदितव्योऽस्माभिश्चनवतरेःसदेवानिहावहात्वितिसनमयेतायमेवाग्नि
 रित्यप्येतेउत्तरेज्योतिषीअग्नीउच्यतेततोऽबुमध्यमः॥१६॥अभिप्रवंतसम
 नेवयोषाःकल्याण्याःस्मयमानासोअग्निं॥घृतस्यधाराःसमिधोनसं
 तताजुषाणोहयतिजातवेदाः॥अभिनवंतसमनसइवयोषाःसमनंसम
 ननाद्वासंमनेनाद्वाकल्याण्यःस्मयमानासोअग्निमित्योपमिकघृत

द्युनंस्तोति॥२१॥प्रक्षमहितं वृषभस्य वोचंयं पूरवो वृत्रहणं सचते॥वेधानरो
दस्युमग्निर्जघन्वां अधूनोत्काष्ठा अवशं वरं मेत॥प्रब्रवीमितमहत्वं माहाभा
ग्यं वृषभस्य वर्षितुरपां यं पूरवः पूरयितव्यामनुया॥वृत्रहणं मेघहनं सचते
सेवंते वर्षकामादस्युर्दस्यतेः क्षयार्थादुपदस्यं त्यस्मिन्त्रसा उपदासयतिक
र्मापि तमग्निर्वेधानरोऽघ्नं नवाधूनोदपः काष्ठा अभिनष्टं वरं मेघमया
सावादित्य इति पूर्वयाज्ञिका एषां लोकानां रोहेण सवनानां रोह आम्नातो रोह
प्रत्यवरोहश्चि कीर्षितस्तामनु कृतिं होतग्निमाकृते शस्त्रे वेधानरीयेण स्त
त्केन प्रतिपद्यते सोऽपि न स्तोत्रियमाद्रियेताग्नेयोहि भवति तत आगच्छति म
ध्यस्थानादेव तारुद्रं च मरुतश्च ततो ग्निमिह स्थानमत्रैव स्तोत्रियं शंसत्य

उ०नि०

॥९॥

अ१

थापिवैश्वानरीयोद्वादशकपालोभवत्येतस्याहिद्वादशविधं कर्माऽथापि ब्रा
ह्मणं भवतीत्यसोवा आदित्योऽग्निर्वैश्वानर इत्यथापि निविसे सौर्यवैश्वानरी
भवत्यायोद्यांभात्यापृथिवीमित्येषा हि द्यावापृथिव्या वा भासयत्यथापि षो
डमिकं सूक्तं सौर्यवैश्वानरं भवत्यदिविष्टसो अरोचते तेषा हि दिविष्टसो
अरोचते तथापि हविष्यां तीयं सूक्तं सौर्यवैश्वानरं भवत्ययमेवाग्निर्वैश्वानर
रुद्रातिशक पूणिर्वैश्वानरावित्यप्येतै उत्तरे ज्योतिषी वैश्वानरो यं यत्ताभ्यां जा
यते कथं न्वयमेताभ्यां जायत द्वाते यत्र वै द्युतः शरणमभिहं तियावदनुप
तो भवति मध्यमधमैव तावै द्रवत्यदकं ध्रुवः शरीरोपशमन उपादीयमान ॥९॥
एवायं संपद्यत उदकोपशमनः शरीरदीप्तिरथादित्यदुदीचिप्रथममावृ

॥१०॥

तिसानिगदव्याख्याता॥२३॥ क्लृप्तं निधानं हरयः सुपर्णा अपो वशानादिवमुत्प
 तंति॥ तत्रावतृचं तदनादृतस्यादिह तेन पृथिवी व्युद्यते॥ क्लृप्तं निरयणं रा
 रादित्यस्य हरयः सुपर्णा हरणा आदित्यरश्मयस्तैर्यदाऽमुतोऽर्वाचः पर्याव
 र्त्तं ते सहस्रानादुदकस्यादित्यादय घृतं नोदकेन पृथिवी व्युद्यते घृतमित्यु
 दकनामजिघत्तेः संचितकर्मणोऽथापि ब्राह्मणं भवत्यग्निर्वा इतो हविर्हिसम
 रयति। धाम छिदिवरवलुवैस्तत्तावर्षति। मरुतः स्तब्धं वृद्धिं नयति। यदारवलुव
 असावादित्यो न्यदुः शिमाभिः पर्यावर्त्तं तेऽथ वर्षतीति यथो एतद्द्रोहस्त्यवरा
 हश्चिकीर्षित इत्यो मायवचनादेतद्भवतीति यथो एतद्देवानरयोद्वादेशकपा
 लो भवतीत्यनिर्वचनं कपालानि भवन्त्यस्ति हि सौर्य एक कपालः पंच कपालः

॥१०॥

मि

अथ यथो एतद्ब्राह्मणं भवतीति ब्रह्मणो निहि ब्राह्मणानि भवन्ति पृथिवी
 वैश्वानरः संवत्सरो वैश्वानरो ब्राह्मणो वैश्वानर इति यथो एतन्निवत्सौर्यवैश्व
 नरी भवतीत्यस्यैव सामवतिये विदुः। मानुषीष्यो दीदित्येष हविर्दुः। मानु
 षीष्यो दीप्यते यथो एतच्छंदोमिकं स्तुतं सौर्यवैश्वानरं भवतीत्यस्यैव तद्भव
 ति। जमदाग्निराहुत इति॥ जमदग्नयः प्रजमिता ग्नयो वा प्रज्वलिता ग्नयो वा
 तेरभिद्रुतो भवतीति यथो एतद्धविष्यां तीयं स्तुतं सौर्यवैश्वानरं भवतीत्यस्यैव
 तद्भवति॥२४॥ हविष्या तमजरं स्वर्वादिदि विस्पृश्याहुतं जुष्टमग्नौ॥ तस्य म
 र्मणोऽमुवनाय देवा धर्मणोऽमुवनाय देवा धर्मणोऽमुवनाय देवा धर्मणोऽमुवनाय देवा
 दिविस्पृश्याऽभिद्रुतं जुष्टमग्नौ तस्य मरणा यन्वमावनाय च धारणा यन्वतोऽयः

॥११॥

त

सर्वेभ्यः कर्मभ्यो देवा इममग्निमन्त्रेना ॥ प्रथताऽथाप्याह ॥ २५ ॥ अपामुपस्थेन
 हिष्वाभग्नमतविशो राजानमुपतस्थुर्नमियं ॥ आदूतो अग्निमतश्चिद्वस्वतो
 वैश्वानरमातरिश्वापरावतः ॥ अपामुपस्थे उपस्था नेमह त्यंतरिक्षलोकम
 सीनामहा त इति वाष्टकं ॥ माध्यं मका देवगणा विशा इ बरा जानमुपतस्थुर्न
 मियं ममंतमिति वाऽर्चनीयमिति वा पूजनीयमिति वाऽहरद्यं हूतो देवानां
 विवस्वत आदित्या द्विवस्वान्वि वासनवान्येरितवतः परागताद्वाऽपि वास्या
 नि वैश्वानरस्य माता रश्चानमाहर्तारमाह मातरिश्वा वायुर्मातयंति रिक्षेभ्य
 सिति मातयोश्च सितीति वाऽर्थेन मेताभ्यां सर्वाणि स्थानान्यभ्यापादस्तौ ॥ ११ ॥
 ति ॥ २६ ॥ मूर्ध्ना पुनो भवति नक्तमग्निस्ततः सूर्यो जायते प्रातरुद्यन् ॥ मा

थाप्याह वैश्वानराय तने सूर्येणेति न च पुनरात्मनात्मानं संयतते X 2

तत्रादित्येकं संवा मणिं वा पारिमज्ज्यप्रतिस्वरेय अशुक्ल गोमयमसं स्पर्शयन्वा
 रयति तत्प्रदीप्यते सोयमेव संपद्यतेऽन्येनैवान्यः संयतत इत इममाद धात्यमु
 तोऽमुष्यरश्मयः प्रादुर्भवन्तीतोऽस्यार्षिस्तयोर्मासोः संसंगं दृष्ट्वैव भवद्वयद
 थयान्येताभ्यो तमिकानि सूक्तानि भागानि वासवित्राणि वासौ र्याणि वापो
 ह्मनि वा वैश्वानि वा वैश्वदेव्यानि वातेषु वैश्वानरीयाः प्रवादा अभविथन्त
 दित्य कर्मणा चैनमस्तोथानि सुदेवीत्यस्तमेषीति विपर्येषीत्याग्नेयेषे वहि
 सूक्तेषु वैश्वानरीयाः प्रवादा भवन्तेत्यग्निकर्मणा चैनमस्तोतीति वहस्तीति पच
 सीति दहसीति यथो एतद्वर्षकर्मणा चैनमस्तोतीति स्मिन्नप्येतदुपपद्यते समा
 नमेतदुदकमुच्चैत्यवचाहभिः ॥ स्मिन्पर्जन्याजिन्वन्ति दिवं जिन्वन्त्यग्नयः ॥ इ

यामस्तु यज्ञियानामेतामपो यत्तुर्णिश्चरति प्रजानन् ॥ मूर्ध्ना मूर्तमस्मिन् य
यते मूर्ध्ना यः सर्वेषां कृतानां भवति । नक्तुमग्निस्ततः स्तुर्यो जायते प्रातरुद्य
न् । स एष प्रज्ञां त्वेतां मन्यते । यज्ञियानां देवानां यज्ञसंपादनामपो यत्कर्म चर
ति प्राजानं त्सर्वाणि स्थानान्यनु संचरति त्वरमाणस्तस्योत्तराक्षयसे निर्व
चनाय ॥ ७ ॥ स्तोमेन हि दिवि देवासो अग्निमजीजनं छत्किभीरो दसि प्रां ॥
तम् अकृण्वं त्रेधा भुवे कंसञ्जोषधीः पचति विन्धनूपाः ॥ स्तोमेन यं हि दिवि
देवासो अग्निमजीजनं यं छत्किभिः कर्मभिर्द्यावापृथिव्योरापूरणं तमकुर्वन्ति
धासवा य एथिव्यामंतरिक्षे दिवातिशक प्रणिर्यदस्य दिवित्तीयं तदसाव
दित्यश्नति हि ब्राह्मणं तदग्न्यस्त्यस्त्यथेन मेतयादित्यस्त्यस्त्यस्त्य ॥ ८ ॥

यदेदेनमदधुर्यज्ञियासोदिविदेवाः सूर्यमादितेयं ॥ यदाचरिष्मिथुनावभ
 तामादिसापश्यभुवनानिक्विधा ॥ यदेनमदधुर्यज्ञियाः सर्वोदिविदेवाः सूर्य
 र्यमादितेयमादितेः पुत्रं ॥ यदाचरिष्मिथुनौ प्रादुरभूतां ॥ सर्वदासहचारि
 णा ॥ बुधाभ्यां दत्यश्च मिथुनौ कस्मान्मिनोतिः प्रयातिकर्मा ॥ युइतिनामक
 रणस्थकारोवानयतिः परोवनिर्वीसमाश्रितावन्योन्यन्नयतेवतुतोवामनु
 यमिथुनावप्येतस्मादेवमेथंतावन्योऽन्यंवनुतइतिवाऽधेनमेतयाग्नीह
 त्यस्तौति ॥ २१ ॥ यत्रावदेतेऽप्रवरः परश्च यज्ञयोः कतरोनौ विवेद ॥ प्राशक्
 शिस्तधमादंसखायोनक्षंतयज्ञंकइदीक्वोचत् ॥ यत्रविवदेतेदेव्यो होतारौ ॥ १२ ॥
 वयंचाग्निरसौ चमध्यमः कतरोनौ यज्ञेऽप्योवेदेत्याशक्नुवन्तितत्सहभदन

॥१३॥

मिपातमेवैतेउत्तरेज्योतिषीएतेननामधेयेनभजेतेभुजेते॥३१॥ अथमृद्वक्त्रं
अथातोदेवतमिंद्रोदिवःपरोक्षकृतास्तद्येतिस्त्रोऽथाकारम्वितनमपुरुषविद्य
तिस्त्रएवदेवताइत्युक्तंप्रषात्वधैतानींद्रमत्कीन्यथेतान्यादित्यमत्कीनिमंत्रा
मननाज्जगतेगततममयातोऽनुक्रमिष्यामोऽग्निमीहोऽग्निःपूर्वाभिरपि
प्रवंतेंद्रमित्रंजातवेदाःकस्मात्प्रनृनंजातवेदसंवैश्वानूरःकस्माद्वैश्वानूर
स्यप्रनृमहिल्वक्त्रंनियानंहविष्यातमपासुपस्त्रेमृधासुवःस्तोमेनहियदे
देनंयत्रावदेतेयावन्मात्रमेकचिंशत्॥३१॥ ॥इतिनिरुक्तेसप्तमोऽध्यायः॥
॥हरिः॥ ॥१३॥ ॥द्रविणोदाःकस्मात्प्रनृनंद्रविणमुच्यतेयदेनमभिद्रवन्ति
बलंवाद्रविणंयदेनेनाभिद्रवन्तितस्यदाताद्रविणोदास्तस्येषामवति॥१॥

॥१३॥

द्रविणोदाद्रविणसोऽग्रावहस्तासोअधरे॥यज्ञेषुदेवमीहते॥द्रविणोदायस्त्रं
द्रविणसइतिद्रविणसाहोदनुइतिवाद्रविणसानिनइतिवाद्रविणसस्तस्मा
त्पिबत्वितिवा॥यज्ञेषुदेवमीहते॥यावतिस्त्रवन्तिवर्धयन्तिप्रजयन्तीतिवातत्वे
द्रविणोदाइद्रइतिकौष्टुकिःसबलधनयोदीततमस्तस्यचसर्वावकृत्तिरे
जसोजातमुतन्यएनेमितिवाहाथ्यायग्निंद्रविणोदासमाहैषपुनरेतस्मा
ज्जायते॥योअमनोरंतरग्निंजजानेत्यपिनिगमोभवत्यथायत्तुयाजेषुद्रवि
णोदसाःप्रवादाभवन्तितेषांपुनपात्रस्येंद्रपानमितिभवत्यथाप्येनूंसोमपा
नेनस्तोत्यथाप्याह॥द्रविणोदाःपिबतुद्राविणोदसइत्ययमेवाग्निंद्रविणोदा
इतिशाकप्रणिराग्नेयेष्वेवहिस्त्रेभुद्राविणोदसाःप्रवादाभवन्ति॥देवमग्निं

॥१४॥

धारयं द्रविणो दामित्यपि निगमो भवति । यथो एतत्स बलधनयोर्दीप्तमज्ञात
 सर्वा सुदेवतास्वैश्वर्यं विद्यते यथो एतदो । जसो जातमुत्तम्य एनमिति वाहेत्यय
 मग्निरोजसा बलेन मध्यमानो जायते तस्मादेनमाह सहस्रपुत्रं सहस्रः स्तु
 सहसो यद्गुयथो यदाग्निं द्राविणो दसमहं त्यजोऽत्र द्रविणो दस उच्यते । हो
 षो दाता रस्ते चैनं जनयंति । रघीणां पुत्रो अधिराज एष इत्यपि निगमो भवति
 यथो यत्तत्तेषां पुनः पुत्रस्येंद्रपानमिति भवतीति भक्तिमात्रं तद्भवति । यथा वा
 यवानीति सर्वेषां सोमपात्राणां यथो एतत्सोमपानेनैनं स्तोतीत्यस्मिन्नेष्यतु
 पपद्यते । सोमं पिबमंदसानो गताभिरित्यपि निगमो भवति । यथो एतद्द्रवि
 णो दाः पिबतु द्राविणो दस इत्यस्यैव तद्भवति ॥ २॥ मेघं तु तेव ह्नयेपि भिरीयसे

॥१४॥

८

समानास्थानान्द्रविजस्तेषां यज्ञं समं भुवानानां को न इदं विवक्ष्यतीति तस्यो
 त्तराक्षयसो नर्वचनाय ॥ ३० ॥ यावन्मात्रमुषसो न प्रतीकं सुपाण्योऽवसते मा
 तरिभ्यः ॥ तावद्दुदात्युपयज्ञमायन्ब्राह्मणो होतुरवरो निषीदन् ॥ यावन्मात्रमु
 षसः प्रकृत्ते भवति प्रतिदर्शनमिति वाऽस्युपमानस्य संप्रत्ययप्रयोग इहैव
 निधेहीति । यथा सुपाण्यः सुपतना एतारात्रयो वसते मातरिभ्यः ॥ तावद्दुपदधाति यज्ञमागच्छन्ब्राह्मणो होता स्यान्ने हेतुरवरो निषीदन् ॥ हो
 तृजपस्त्वेयमग्निर्केधानरीयो भवति । देवसवितरेतत्त्वावृणतेऽग्निं होत्राय
 सहपित्रा केधानरेणेतीममेवाग्निं सवितारमाह सर्वस्य प्रसवितारं मध्यमं
 वोत्तमं वापितरं यस्तुस्तुक्तं भजते यस्मै हविर्निक्ष्यतेऽयमेव सोमग्निर्केधानरो

रिषण्यन्वीलयस्वावनस्यते। आयूयाधृष्टो अभिगृह्यात्वंनेष्टात्सोमं द्रवणोदः
पिवत्तुभिः॥ मेघं तु ते वृद्धयो बोदारो ये र्यास्थिरिष्यन् दृढीभवः॥ ५५ ॥ यूयाधृष्टो
अभिगृह्यात्वंनेष्टात्सोमं द्रवणोदः॥ मेघं तु ते वृद्धयो बोदारो ये र्यास्थिरिष्यन् दृढीभवः॥ ५५ ॥ यूयाधृष्टो
कूधिषेर्धात्यर्थे धीसादनीवा धीसानिनीवावनस्यत इत्येनमाह षाहिवनानां
पातावापालयितावावनंवनोतेः पिवत्तुभिः कालेः॥ ३॥ अथात आप्रिये आप्रि
यः कस्मादाप्नोतेः प्रीणातेर्वा॥ ५५ ॥ प्रीमिरा प्रीणातीति च ब्राह्मणं तासामिधः
प्रथमागामीभवतीधः समिधनात्तस्येषाभवति॥ ४॥ समिधो अद्यमनुषो
रोतो देवो देवान्यजसिजातवेदः॥ आचवहमित्रमृहथि किं तां वंदतः कविरे
सिप्रचेताः॥ समिधो अद्यमनुष्यस्य मनुष्यस्याहं देवो देवान्यजसिजात

॥१५॥

वेदभावहचमित्रमहश्चिकित्सांश्चेतनावान्तंदूतः कविरसिप्रवेताः प्रवृद्धचे
 तायज्ञेधमइति काष्ठक्योऽग्निरिति शाकपूणिस्तनूनपादाज्यं भवति नपोदि
 त्यनंतरायाः प्राजायानामधेयं निर्णीतमाभवति गोरत्रतन्नरुच्येतेतताभ
 स्याभोगास्तस्याः पयोजातेपयसत्राज्यं जायतेऽग्निरिति शाकपूणिरापोऽ
 त्रतन्वउच्यंते। तताअंतरिक्षेताप्यओषधधिवनस्पयोजायंतओषधिवन
 स्पतिष्यएषजायतेतस्येषाभवति॥५॥ तन्नपात्यथऋतस्ययानामध
 समंजंस्वदयासुजिह्व॥ मन्मानिधीभिरुतयज्ञमधं देवत्राचक्रणुह्यध
 न्नः॥ तन्नपात्यथऋतस्ययानान्यज्ञस्ययानामधुनासमंजंस्वदयुकलमा
 णजिह्वमननानिचनोधीभिर्यज्ञं च समर्ह्य देवान्भोयज्ञंगमयनराशं सोयज्ञं

॥१५॥

॥१६॥

की

स एनां न्यक्षीषितो यजीयान् ॥ इवितः प्रेषित इति वाऽधीष्ट इति वा यजीयान्य
 पृथरो बहिः परिवर्हणात्तस्यैषा भवति ॥ ८ ॥ प्राचीनं बहिः प्रदिशा पृथिव्याव
 स्तारस्यावृज्यते अग्रे अद्वा ॥ व्युप्रथते वितरं वरीयो देवेष्वो अदितये स्यो नं ॥
 प्राचीनं बहिः प्रदिशा पृथिव्याः ॥ वसनायास्याः प्रवृज्यते ऽग्रे ह्नां बहिः पूर्वा
 ह्नां तद्विप्रथते वितरं वितोर्णतरमिति वा विस्तीर्णतरमिति वा वरीयो वरतर
 मुरुत्तरं वा विदेभ्यश्चादितये च स्यो नं स्यो नमिति सुखनामस्येतरवस्यं त्ये
 तस्मै वितव्यं भवतीति वा द्वारो जवते वा इवते वा वारयते वा तासां मेषा भवति ॥ ९ ॥
 व्यचस्यतीरुर्विया विश्रयं तां पतिभ्यो न जनयः शुभमानाः ॥ देवीर्द्वारो बृहती ॥ १० ॥
 विश्वमिन्वा देवेष्वो भवतु सुप्रायणाः ॥ व्यचनवत्युरुत्वेन विश्रयं तां पतिभ्य

॥१६॥

इव जाया उरुमेधुने धर्मेशिशो मिषमाणां चरत ममंगमरुदेव्यो द्वारो बृहत्यो म
 हत्यो विश्वमिन्वा विश्वमाभिरेतियज्ञो ह्द्वार इति काथक्योऽग्निरिति शाक
 पूणि रुषासानक्लोषाभ्यनक्ता बोषा व्याख्यातानक्तेति रात्रिनामानक्लिभ्रतान्य
 वश्यायेतापि वानक्ता व्यक्तवर्णा तयो रेषा भवति ॥ १० ॥ अस्तु धर्मं तीयजते उपा
 के उषा सानक्ता सदतां नियोनो ॥ दिव्ये योषणे बृहती सुरुक्मे अधिश्रियं शु
 क्रपिशं दधाने ॥ सेषी यमाणे इति वा सुष्वापयत्या विति वा सीदतामिति वा व्या
 सीदतामिति वा यज्ञे उपक्राते दिव्ये योषणे बृहत्यो महत्यो सुरुक्मे सुरा
 चने अधिदधाने शुक्रपेश सश्रियं शुक्रशो चते ज्वलतिकर्मणः पेश इति रूप
 नामा पेशते विदिशितं भवति देव्या होतारा देव्यो होतारा वयं वाग्निरसो वम

ध्यमस्तपोरेषाभवति ॥११॥ देव्यो होता स प्रथमा सुवाचा मिमानाय ज्ञानं नुक्का
यजध्ये ॥ प्रचोदय ता विद्येषु कारुणा चीनं ज्योतिः प्रदिशादिशंता ॥ देव्यो होता ये
प्रथमो सुवाचो निर्मिमानो यज्ञं नुक्का स्य मनुष्यस्य यजनाय प्रचोदय मानो
यज्ञेषु कर्तारो पूर्वस्यां दिशि यष्टव्यमिति प्रदिशंतौ तिस्रो देवी स्तिस्रो देव्य
स्ता सामेषा भवति ॥१२॥ आनो यज्ञं भारती त्वय मे विहा मनुष्यादिह चेतयंती
॥ तिस्रो देवी बर्हिरेदस्यो नं सरस्वती स्वपसः स देतु ॥ ऐतु नो यज्ञं भारती क्षि
प्रं भरत आदित्यस्तस्य भा इडा च मनुष्यवदिह चेतयमाना तिस्रो देव्यो बर्हिरे
दं सुखं सरस्वती च सुकर्मणा आसीदंतु ॥ त्वं ह्यातृणमभुत इति नेरुत्कारि
ष्वर्वास्यादीति कर्मणस्तु क्षतेर्वास्या कुरोति कर्मणस्तस्यैषा भवति ॥१३॥

तिकाश्वयो नरा अस्मिन्नासीनाः शंसं त्यगितरिति शाकपलिर्नरेः प्रशस्यो भवति
तस्यैषा भवति ॥६॥ नरा शंसस्य महिमानमेवा मुपस्ता वाम यजतस्य यज्ञैः ॥ ये
सुक्रतवः शुचयो धियंधाः स्वदेति देवा उपयानि हव्या ॥ नरा शंसस्य महिमा
नमेवा मुपस्तु मोयस्यस्य यज्ञैर्ये सुकर्मणः शुचयो धियंधारयितारः स्वद
यंतु देवा उपयानि हव्यं वि सोमं चेत राणि चेत वातां ज्ञाणि च वापिकानि चेत वा
रुद्रं हराः सुत कर्मणा इधते वा तस्यैषा भवति ॥७॥ आ जु हान ईड्यो बंध
आया ह्यग्ने वसुभिः सजोषाः ॥ त्वं देवाः नामसि यद्देहो ता स एना न्यक्षी वि
तो यजीयात् ॥ आहूयमान ईहितव्यो बंधि व्यआया ह्यग्ने वसुभिः सजोषण
स्त्वं देवानां मसि यद्देहो ता ॥ यद्देहं तिमहतो नाम धेयं यातश्च हतश्च भवति ॥

यद्मेद्यावापृथिवी जनित्रीरूपैरपिंशद्भुवनानि विश्वा॥ तमद्यहोतारिषितोय
जीयां देवं त्वष्टारमिह यक्षि विद्वान्॥ यद्मेद्यावापृथिव्यो जनेयि त्र्योरूपैर
करोद्भूतानि च सर्वाणि॥ तमद्यहोतारिषितोय जीयान् देवं त्वष्टारमिह यक्षि वि
द्वान्माध्यमिकस्तृप्तेत्याहुर्मध्यमे च स्थाने समान्नातोऽग्निरिति शाकप
लिस्तस्यैषा पराभवति॥ १४॥ आविष्टो वर्धते चारुरासु जिह्वा नाम र्धः स्वयशा
उपस्ते॥ उपेतुषुर्विष्यतुर्जायमाना सती चीसिंहं प्रतिजोषयेत्॥ आविरावेद
नात्तस्यो वर्धते चारुरासु चारु चरेत्तजिह्वां जिहीते र्ध उद्धितो भवति स्वय
शा आत्मयशा उपस्ते उपस्ते॥ उपेतुषुर्विष्यतुर्जायमाना सती चीसिंहं
प्रतिजोषयेत्॥ द्यावापृथिव्याविति वाऽहोरात्रे रिति वाऽरणीय इति वा प्रत्येक

उ० नि०

॥१८॥

सिंहसहनं प्रत्यासेवेते ॥१५॥ वनस्यातर्क्याख्यातस्तस्यैषाभवति ॥१६॥ उपाव
सृजस्मन्यासमंजं देवानां पाथऋतुयाहवौषि ॥ वनस्पतिः शमितो देवो अ
ग्निः स्वर्दं तुहव्यं मधुना घृतेन ॥ उपावसृजस्मनात्मानं समंजं देवानां मन्त्र
मृतावृतौ हवौषि काले काले ॥ वनस्पतिः शमितो देवो अग्निरित्येते त्रयः स्वर्द
यं तुहव्यं मधुना च घृतेन च तत्क्रो वनस्पतिर्यूप इति काश्वक्याऽग्निरिति शा
कप्रणिस्तस्यैषा पराभवति ॥१७॥ अंजंति त्वामधरे देवयंतो वनस्पते मधु
ना देव्येन ॥ यद्दूर्ध्वं स्तिष्ठाद्रविणे हृधत्ताद्यद्वाक्षयो मातुरस्या उपस्थे ॥
अंजंति त्वामधरे देवान् कामयमानो वनस्पते मधुना देव्येन च घृतेन च य
द्दूर्ध्वः स्थास्यसि द्रविणानि च नो दास्यसि यद्वाते कृतः क्षयामातुरस्या उप

॥१८॥

उ० नि०

नुयाजा

॥१९॥

मा

हातवास्वावागाहेति वास्यं प्राहोतवास्याहुतं हविर्होतीति वातासामेषामव
 ति ॥२०॥ सद्योजातो व्यमिमीत यज्ञमग्निर्देवानामभवत्पुरोगाः ॥ अस्य होतुः
 प्रदिशतस्य वाचि स्वाहा कृतं हविरदंतु देवाः ॥ सद्योजायमानो निरमिमीत
 यज्ञमग्निर्देवानामभवत्पुरोगाभ्यस्य होतुः प्रदिशतस्य वास्यस्य स्वाहा
 कृतं हविरदंतु देवा इति यजंतीति आग्नेयदेवता अनुक्रांता अथ के देवताः
 प्रयाजा आग्नेया इत्येके ॥२१॥ प्रयाजा अथ अनुयाजा अथ केवलान् जुजस्व तं ह
 विषो दत्तमागं ॥ घृतं वापां पुरुषं बोषधीनामग्नेध्वदीर्घमायुरस्तु देवाः ॥
 तव प्रयाजा अनुयाजा अथ केवलान् जुजस्व तं हविषः संतु मागाः ॥ तव आग्नेय
 जोऽयमस्तु सर्वस्तु भ्यं नमंतां प्रदिशतस्व ॥ आग्नेया वै प्रयाजा आग्ने

॥१९॥

जाः

म न स

या अमुषा अनुयाजा इति च ब्राह्मणं चंदो देवता इत्यपरं चंदं सिवे प्रयाजा चंदं वा
 स्यनुयाजा इति च ब्राह्मणमस्तु देवता इत्यपरमस्तवो वै प्रयाजा चतवोऽनुयाजा
 इति च ब्राह्मणं पशुदेवता इत्यपरं पशवो वै प्रयाजाः पशवानुयाजा इति च ब्राह्म
 णं प्राणदेवता इत्यपरं प्राणो वै प्रयाजाः प्राणावा अनुयाजा इति च ब्राह्मणम
 त्मदेवता इत्यपरमात्मा वै प्रयाजा आत्मा वा अनुयाजा इति च ब्राह्मणमग्नेया
 इति तु स्थितिर्भक्तिमोत्रमितरात्किमर्थं पुनरिदमुच्यते यस्यै देवता ये हविर्ह
 हीतस्यातोऽध्यायेद्वषट्कारिष्यन्निति हे ज्ञायते तान्यतान्येकादशाऽऽग्नेस्तु
 नितेषां वासिष्ठमात्रेयं वा ध्रुवंगार्हपतिमिदमिति नारात्रां सर्वं तिमैधुमिधिदेवत
 मसंप्रेषिकमिह मयं वं त्यतोऽन्यानि तन्न न पालंति तन्न न पालंति ॥२२॥ ॥

वि

॥ अथ भूतवत् ॥ ॥ इति णोदाः कस्माद् विणोदा इति णोदा सोमे द्युतेऽप्यत आ प्रियः स
 मिधो अद्य तन्न पान्नराशं स्याज्जुहानं प्राचीनैश्च वस्वतीरा सुप्रयंती देव्या होता
 शनो यज्ञेय इमे भ्राविष्टो वानस्यतिरुपावस्यतां जतिदेवेष्वोवनस्यते रशानं या
 सद्यो जातः प्रयजामेद्वा विशतिः ॥ ॥ २३ ॥ ॥ इति निरुक्ते अष्टमोऽध्यायः ॥ ॥ हविः
 ओम् ॥ ॥ अथ यानि पृथिव्या यतनानि सत्त्वानि सुतिलसैते तान्यतो नुक्मिष्य
 मस्तेषामभ्रः प्रथमा गामी भवत्यभ्रो व्याख्यातस्तस्यैषा भवति ॥ ॥ १ ॥ अथोवा
 ह्ना सुरवरं हसनामुपमं त्रिणः ॥ शोपोरो मण्वेतौ सैदेवारिन्मङ्कङ्कङ्कतीन्द्रिये दोष
 रित्स्त्रवः ॥ अथोवाह्ना सुरवो ह्ना सुरवमिति कल्याणनाम कण्योऽणं पुण्यं सुहितं भ
 वति सुहितं गम्यतीति वा ॥ हसतो वा पाता वा पालयिता वा शेषमृहतीति वा विवार

स्तु उपस्थाने गिरिति शाक प्रणिस्तस्यैषा पशु भवति ॥ ॥ ८ ॥ ॥ देवेष्वोवनस्यते हवीं
 षिहिरण्यपर्णं प्रादिवस्ते अर्थं ॥ प्रदक्षिणिद्रशानयानि न्ययं च तस्य रश्मिपूयि
 षीराजिष्ठैः ॥ देवेष्वोवनस्यते हवीं षिहिरण्यपर्णं हूतपर्णं ॥ पिबोपमार्थस्य ॥ ८
 धिरण्यवर्णपणोति प्रादिवस्ते अर्थं पुराणः स्तसोऽर्थोऽयं ते प्रब्रूमायज्ञस्य व
 हपथिषीराजिष्ठैर्नुत मे रजथलतमेस्तप्तमेः प्रतिष्ठितमेरिति वा तस्य
 षा पशु भवति ॥ ॥ ९ ॥ ॥ वनस्य ते रशानयानि न्ययं पिष्टतमया वपुनानि विदा
 न् ॥ वहदेवत्रादिधिषो हवीं षिप्रचदा तारममृतेषु वचः ॥ वनस्य ते रशानया
 न्ययं ॥ सु रूपतमया वपुनानि विदाम् ॥ प्रज्ञानानि प्रजानन्यह देवाव्यज्ञे
 दातु हवीं षिप्रज्जहचदा तारममृतेषु देवेषु स्वाहा कृतयः स्वाहेत्येतस्मिन्

यतिमानो रथारथानस्तस्यैषा भवति ॥२॥ मानो मित्रो वरुणो ज्यैष्ठ्यामाफरिंद्रक्रुभुधा
मरुतः परिश्रव्यं नृ॥ यद्वा जिनो देवजानस्य सप्तः प्रवक्ष्यामो विद्ये वीर्याणि ॥ यद्वा जि
नो देवैर्जानस्य सप्तैः सरणास्य प्रवक्ष्यामो यज्ञे विद्ये वीर्याणि मानस्तु मित्रश्च वरु
णश्चायमावायुश्च वायुरयनं इंद्रश्चौरुक्ष्णं ऋभूणां राजेति वा मरुतश्च परिश्रव्यं
छक्रुः निःशक्रोऽमुने तु मात्मानं शक्रो नित दितुमिति वा सर्वतः शक्रोऽस्त्विति वा श
क्रो नैवाति स्यैषा भवति ॥ ॥३॥ कनिक्कदज्जमुषं प्रब्रुवाण इयति वा च मरुति वना
वं ॥ सुमंगलश्च शकुने भवा सिमात्वा क्वा विदमिमा विश्व्या विदतः ॥ न्यत्रे दीज्जमप्र
ब्रुवाणो यथास्य शकुने भवानामेतयति वा च मीरयितुं वनावं सुमंगलश्च शकुने भ
व क्लृप्ताणामंगलो मंगलं गिरते गर्हात्यर्थे गिरत्यनथानिति वा गलमंगलवन्नज्ज

यतिपापकमिनिनैरुक्तामागच्छत्विति वामाचत्वाकाविदुःसिभरतिः सर्वतो विदुः सम
 दमर्थमभ्युथितं कपिं जलोभिववाशितदक्षिवादिन्येषगभवति ॥ ४ ॥ भद्रं वददक्षिणातो
 भद्रमुत्तरतो वद ॥ भद्रं पुरस्तातो वद भद्रं पश्चात् कपिं जल ॥ इति सानिगदव्याख्याता
 गत्समदोगत्समदने गत्स इति मेधाविनाम गृणाते सुति कुर्मणो मंडूकाम ऊकाम
 ऊजनाम दत्ते च मोदति कुर्मणो मंदते वा तृप्ति कुर्मणो मंडयते रिति वैय्याकरणा एषा मंड
 मोक इति वामं उमदेवामुदेवातेषामेषा भवति ॥ ५ ॥ संवत्सरं शशयाना ब्राह्मणा
 व्रतचारिणः ॥ वाचं पजन्यं जित्वितं प्रमंडूकं भवादिषु ॥ संवत्सरं शशयाना ब्राह्मणा
 व्रतचारिणो ब्रूवाणा भर्षिवापमार्यस्याद्ब्रूवाणा इव व्रतचारिण इति वाचं पजन्यं प्रीतां
 प्रावादिषु मंडूका वसिष्ठो वर्षकामः पजन्यं तुष्टावतं मंडूकं भन्व मोदतं संमंडूकं न

त्येनाद्यथमयानिदं सुतरमभिष्टे रक्षपरिच्छूनस्येतदा र्षे वेदयते। ग्रावाणो हंते
 र्वागृणाते र्वागृह्णाते र्वा तेषामेषामवति ॥८॥ प्रेतवदंतु प्रवयं वदामग्रामाभ्यावा
 चं वदता वदद्भ्यः ॥ यदद्भ्यः पर्वताः साकमाशवः श्लोकं चोषं पश्येद्रायसोमिनः।
 प्रवदंते ते प्रवदामवयं। ग्रावभ्यावाचं वदता वदद्भ्यो यदद्भ्यः पर्वता अदरणीयाः
 सहसोमा आशवः क्षिप्रकारिणः श्लोकः शृणाते घोषो धुष्यते सोमिनो यूयं स्तेति
 वा सोमिनो गृहे धितिवा। येन नराः प्रशस्यंते स नाराक्षसो मंत्रस्तस्येषामवति ॥
 ॥९॥ अमंदां स्तोमा प्रभरे मनीषा सिंधावधि क्षियते माव्यस्य ॥ यो मे सहस्रम
 मिमीत सवानतु तौराजा श्रवदुच्छमानः ॥ अमंदां स्तोमान बालिशान न लो न्वावा ॥२२॥
 लो बलवत्तरिषत्तयो भवत्यंवास्मा अलं भवतीति वाऽस्मे कलं भवतीति वा बलं वा

प्रतिषेधव्यवहितः प्रभरे मनीषया तन स ईषया स्तुत्या प्रज्ञया वा सिंधावधि निव
 सतो भावयव्यस्य राज्ञो यो मे सहस्रं निरमिमीत सवानतु तौराजा तूर्ण इति वा
 त्वरमाण इति वा प्रज्ञा सामिच्छमानः ॥१०॥ यज्ञसंयोगाद्राजा स्तुतिं लप्सेतरा
 जसंयोगाद्युधोपकरणानि तेषां रथः प्रथमागामी भवति रथो रंहते गीतिक
 र्मणः स्थिरते वा स्याद्विपरीतस्य रममाणो स्मिं स्तिष्ठंतीति वारपते र्वा र सते
 र्वा तस्येषामवति ॥११॥ वनस्य ते वीरु गोहि मूपा अस्मत्सखा प्रतरणाः सुवी
 रः ॥ गोभिः सन्नधो अस्मि वीरु यस्वास्छाता ते जयतु जेतवनि ॥ वनस्य ते हि
 दृढां गोहि मवास्मत्सखा प्रतरणाः सुवीरः कल्याणवीरोगोभिः सन्नधो अस्मि
 वीरु यस्वास्छाता ते जयतु जेतवनि ॥ इदुभिरिति शब्दानुकर

तांदुमोभिन्नइतिवाटुदुभ्यतेर्वास्याछद्वकर्मणस्तस्यैभवाति॥१२॥ उपधास
 यद्यथिवीसुतद्यां पुनत्रोतेमनुतांविहितंजगत॥ सटुदुमेसज्जरिंद्रेणोद
 वेदूराद्वीयोअपसेधशत्रुन॥ उपधासयद्यथिवीचदिवंचवदुधाते
 घोषंमन्यतांविहितंस्थावरंजंगमंचयत्सटुदुमेसहजोषणइंद्रेणचदेव
 श्वदूरादूरतरमपसेधशत्रुनिष्ठुधिरिषूणांनिधानंतस्यैषामवति॥१३॥
 बहूनांपिताबद्धरस्यपुत्रश्चिश्वाकृणोतिसमनावगत्य॥ इष्टुधिःसंकाष्ट
 तनोश्चसर्वाःएधेनिनधोजयतिप्रस्तुतः॥ बहूनांपिताबद्धरस्यपुत्रइतीष्ट
 नभिप्रेत्यप्रस्मयतइतिवापहियमाणःशत्रुानुकरणोवासंकाःसचतःसंश्व
 स्यवाकिंस्तेः॥ एधेनिनधोजयतिप्रस्तुतइतिव्याख्यातंहस्तघ्नोहस्तहंन्य

तुमोदमानान्दृष्टातुष्टवतदभिवादिन्येषामवति॥६॥ उपल्लवदमंडूकिवर्षमावद
 तादुरि॥ मध्येहृदस्यल्लवस्यनिगृह्यचतुरःपदः॥ इतिसानिगदव्याख्याताऽक्षा
 अश्रुवतएनामितिवाऽप्यश्रुवतएभिरितिवातेषामेषामवति॥७॥ प्रोवेपामा
 बहूतोमादयतिप्रवातेजादुरिणेवर्तमानाः॥ सोमस्यैवमोजवतस्यमक्षोविम
 दकेजागृविर्मद्यमच्छान्॥ प्रवेपिणोमामतोहोविभीदकस्यफलानिमादयति
 प्रवातेजाःप्रणेजादुरिणेवर्तमानादुरिणोभिर्दणामृणातेरपाणीभवत्यपरता
 अस्मादोषधयइतिवा॥ सोमस्यैवमोजवतस्यमक्षः॥ मोजवतोमोजवतिजातो
 मोजवान्पर्वतोमोजवात्मुंजोविस्तुच्यतेइषीकयेषीकेषतेर्गतिकर्मणइत्यमपी
 तरेषीकेतस्मादेवविभीदकोविसेदनाजागृवर्जगरणामद्यमचछदप्रशंस

तेतस्यैषाभवति॥ ॥१४॥ अहिरिवभोगैःपर्येतिबाहुंज्ज्यायाहेतिपरिबाधमानः॥ हस्तघ्नो
विश्वावयुनानिविद्वान्पुमान्पुमांसं परिपातुर्विश्वतः॥ अहिरिवभोगैःपरिवृष्टियतिवा
हुंज्यायावधात्यस्त्रायमाणोहस्तघ्नःसर्वाणिप्रजानानिप्रजानन्पुमान्पुरुमनाभ
वतिपुंसतेवीर्षीशवोव्याख्यातोस्तेषामेषाभवति॥ ॥१५॥ रथेतिघ्नन्नयतिवाजिन
नःपुरायत्रयत्रकामयतेसुषारथिः॥ अशीरुतांमहिमानंपनायतमनःपश्चादहु
यच्छंतिरश्मयः॥ रथेतिघ्नन्नयतिवाजिनःपुरपुरस्तात्सतोयत्रयत्रकामयतेसुषा
रथिःकृत्याणसारथिरशीरुतांमहिमानंपूजयामिमनःपश्चात्सतोनुयच्छंतिरश्म
योधनुर्धन्वतेर्गतिकर्मणोवधकर्मणोवाधन्वैत्यस्मादिषवस्तस्यैषाभवति॥ १६॥
धन्वनागाधन्वनाजिजयेमधन्वनातीव्रासमदोजयेम॥ धनुःशत्रोःरपक्वामं हृणोति

धन्वनासर्वाप्रदिशोजयेम॥ इतिसानिगदव्याख्यातासमदः समदोवातेः समदो
 वामदेत्यजयेतेर्वाजिनातेर्वाप्रजावयतीष्टनितिवानस्याएषाभवति॥१७॥ वक्ष्यंती
 वेदागनीगंतिकर्णं प्रियं सरवायं परिष्वजाना॥ योषेवशिंडते वितताधिनध्यन्वज्या
 इयं समनेपारयंती॥ वक्ष्यंतीवागच्छतिकर्णं प्रियमिव सरवायमिषुं परिष्वजमाना
 योषेवशिंडते शबुं करोति वितताधिधनुषि ज्येयं समने संग्रामे पारयंती पुरिषे ते गति
 कर्मणो वा तस्यैषाभवति॥१८॥ सुपणं वसेत्ते मृगो भ्रम्यादंतो गोभिः संनद्धापतति प्र
 सृता॥ यत्रानरुसं वविचद्रवंति तत्रास्मभ्यमिषवः शर्मयं सन्॥ सुपणं वसति इति वा
 जानन्निप्रत्यमृगमपो स्यादंतो मृगयते वा गीभिः संनद्धापतति प्रसृतेति व्याख्याते
 यत्र नराः संद्रवंति च॥ तत्रास्मभ्यमिषवः शर्मयंस्तु शरणं संग्रामेष्वधा जनं करोत्याहुः

द्यनुपयतएनमिति व्याख्याताममेह यन्पुष्पसमध्यभाजेरजयनस्यां जवनस्यतिवा
 तनतं सुभवं राजानं भवंति रत्निकर्मातहो सुभवं शतवत्सहस्रं गवां मुद्गलः प्रधने जिगा
 यप्रधने इति संग्रामनाम प्रकीर्णान्यास्मिन्धनानि भवन्ति ॥ २४ ॥ दुधणो दुधमयो घन
 स्तत्रेति हासमावहते मुद्गलो भाम्यश्चक्रुषिर्वृषभैर्दुधणैश्च युक्ता संग्रामे व्यव
 हृत्या जिजिगायत दक्षिवादिन्येषा भवति ॥ २५ ॥ इमे तं पश्य वृषभस्य युजं काष्ठाया
 मध्ये दुधने शयाने ॥ येन जिघगाय शतवत्सहस्रं गवां मुद्गलः पृतनाज्येषु ॥ इमे
 तं पश्य वृषभस्य युजं काष्ठाया मध्ये दुधणं शयाने ॥ येन जिगाय शतवत्सहस्रं
 गवां मुद्गलः पृतनाज्येषु ॥ पृतनाज्यमिति संग्रामनाम पृतना नाम जनाद्वा जयना
 द्वा मुद्गलो मुद्गलवान्मुद्गगिलो वामदनं गिलतीति वामदं गिलो वामुद्गगिलो वामा

म्यभ्वो भूम्यभ्वस्य पुत्रो भूम्यभ्वो भूमयोऽस्या भ्रान्तश्च भरणदा ॥ पितुरित्यत्र
 नाम पाते वीपिवते वीप्यायते वीति स्येषा भवति ॥ २६ ॥ पितुं नुस्तो महो धर्मापं
 तविषी ॥ यस्य त्रितो व्योजसा वृत्रं विपर्वमर्दयत् ॥ तं पितुं स्तोमिमहतो धोरयिता
 रं बलस्य तविषीति बलनामतवते वीवृधिकं मृणो यस्य त्रितं रुजं सावलेन भि
 तस्त्रिस्तान इन्द्रो वृत्रं विपर्वाणं वर्ययति ॥ नद्यो व्याख्यातास्ता सामेषा भव
 ति ॥ २५ ॥ इमे मे गंगेयमुने सरस्वतिभ्युदितो मीसवन्ता परुषया ॥ असिक्त्र्या
 मरुद्धो वितस्तया जीवीये भृगुह्या सुषोमया ॥ इमे मे गंगेयमुने सरस्वति ॥ इ
 न्द्रिप रुष्टिस्तो ममासवध्वमासिक्त्र्या वसुहं मरुद्धो वितस्तया ॥ वज्री
 वीयभ्राभृणुहि सुषोमया चेति समस्तार्थाऽथैकपदे निरुद्धं गंगामनाद्य

मुनाप्रयुवतीगच्छतीतिवाप्रविद्युतंगच्छतीतिवासरस्वतीसरइत्युदकनामसर्तेश
 द्वतीश्रुतुदिश्रुतुद्राविणीक्षिप्रद्राविण्याश्रुतुनेवद्वतीतिवैशवतीपरुच्छीत्याहुः
 पर्ववतीभास्वतीकुटिलगासिन्यसिन्धुयुक्तासिनासितिमितिवर्णनामतप्रतिषे
 धोऽसितंमरुद्वधासर्वानिधोमरुतएनावर्धयतिवितस्ताविदग्धाविवृधामहा
 कलजीवीयांविपाहित्याहुर्नृकप्रसवावर्जुगामिनीवाविपाडिपाटनादी
 विपाशनाहाविप्रापणाहापाशाजस्यांवापाशपतवसिष्ठस्यमुर्मर्षतस्तस्मा
 द्विपालुव्यतेपूर्वमासीदुसंजिरासुषोमासिंधुर्पदेनामभिप्रसुवतिनद्येसिधु
 स्येदनादापभ्राप्नोतेस्तासामेषाभवति॥२५॥आपोहिधामपोभुवसानऊर्जय
 धातन॥महेरणायवक्षसे॥आपोहिस्तुसुरवभुवसानोन्नायधत्तमहतचनो

कशाप्रकाशयतिसयमश्वायवृष्यतेवर्णभावाद्वाक्युनःप्रकाशयत्यर्थान्कशायात्रो
 शतेवाश्वकशायाएषाभवति॥१९॥अजंघतिसान्वेषाजघनंउपजिघ्रते॥अश्वज
 निप्रवेतसोश्वांसमस्तुवोदया॥आघ्रतिसान्वेषांसरणानिसक्छीनिसक्छीसवतेरा
 सक्तोस्मिन्कायोजघनानिवोपघ्रतिजघनंजघन्यतेरश्वाजनिप्रवेतसप्रवृध्वेत
 सोऽश्वांसमस्तुसमरणेषुसंयामेषुवोदयालूरवलमुरुकरवोर्ध्वरवोर्ध्वरवोरु
 मेकुर्वित्यब्रवीत्तुलूरवलमभवदुलूरुकरवैतुलूरवलमित्याचक्षतेपराक्षेणतिव
 ब्राह्मणंतस्येषाभवति॥२०॥यद्विदित्वंगृह्णतुलूरवलकयुज्येसोऽहधूमतंवदमं
 जयतामिवदुंदुभिः॥इतिसानिगदव्याख्याता॥२१॥वृषभःप्रजावर्षतीतिवाऽतिबृहति
 रेतइतिवातद्वषकमविषणाद्वषभस्यैस्तस्येषाभवति॥२२॥न्यर्कंदयन्नुपयतेनममे
 हयन्वृषभमध्यभाजे॥तेनस्तैवेंशतवत्सहस्रं गवांमुञ्जलःप्रधेनेजिगाय॥न्यर्कं

रणा परमणीयाय बद्धनि यौषधय ओषधयंतीति वौषत्येनाधयेतीति वा
 दोषधयंतीति वा तासां मेधासवतीति ॥३॥ या ऋषधीः पूर्वजाता देवेश्यस्त्रियुगं पुरा ॥
 मनेन बुवश्चरामहं शतं धामानि सप्त वै ॥ या ऋ ओषधयः पूर्वजाता देवेश्यस्त्रीणि प्र
 गानि पुरा मन्येत्तु तद्वा ऋणामहं बुवर्णानां हरणानां शरणानां मिति वा शतं धामा
 नि सप्त वैति धामानि त्रयाणि भूवंति स्थानानि नामानि जन्मनीति जन्मान्यत्रास्ति
 ज्ञेयानी सप्तशतं पुरुषस्य मर्मणां तेष्वेनादधातीति वा ॥ रात्रिर्व्यरिष्याता तस्या एषा
 भवति ॥२८॥ आरात्रिपाथिविरजः पितरः प्रायुधामसिः ॥ दिवः सदांसि बृहतीविति ष
 स आत्वे ष आत्वे षे वधेतेतमः ॥ आपूपारस्त्वरात्रिपाथिविरजः स्थाने मध्ये मस्य दिवः
 सदांसि बृहती महती विति ष स आ वतेते त्वेषां तमोरजोऽरण्यान्यरण्यस्य पत्न्य

त

(३)

रण्यमापणं भवति यामादरमणं भवतीति वा तस्या एषा भवति ॥ २९ ॥ अरण्यान्यर
 ण्यान्यसौ पापे वनस्पतिः ॥ कथा ग्रामं न पृच्छुः सिनत्वा सीरिव विंदती ॥ ३० ॥ अरण्यानीत्ये
 नामा मंत्रयते यासा वरण्यानि वनानि परा वी वनस्पतिः ॥ कथं ग्रामं न पृच्छुः सिनत्वा
 सी विंदती वेति विः परिभयार्थे वा श्रद्धा श्रद्धाना तस्या एषा भवति ॥ ३० ॥ श्रद्धया त्रिः
 समिध्यते श्रद्धया ह्यपते हविः ॥ श्रद्धां भगस्य मूर्धनि वचसा वेदयामसि ॥ श्रद्धया
 त्रिः साधू समिध्यते श्रद्धया हविः साधू ह्यपते श्रद्धां भगस्य भागधेयस्य मूर्धनि प्र
 धानां गेव चनेन वेदयामः पृथिवी व्याख्याता तस्या एषा भवति ॥ ३१ ॥ स्यान्ना पृथिवी
 भवान् नृक्षरानिवेशनी ॥ यच्छानः शर्मसप्रथः ॥ सुखानः पृथिवी भवान् नृक्षरानिवेशन्यु
 क्षरकंदकक्रुद्धतेः कंदकः कतपो वा कृतते वा कंदते वा स्याद् इति कर्मपाठु इततमो भवति

(३१)

२८

कु

आसीदंतु वा मुपस्कृमुपस्कृ नमदोग्धवे इति वायजि वौ पादेवायज्ञसंपादिन इहाद्य
 सोमपानाय द्यावापृथिव्यो व्याख्यातेतयोरेषाभवति ॥३७॥ द्यावानः पृथिवी इमे सि
 ध्रमद्यदिविस्पृशं ॥ यज्ञं देवेषु यकृतं ॥ द्यावापृथिव्यो न इमं साधनमद्यदिविस्पृशं ॥
 यज्ञं देवेषु यकृतं ॥ विपादश्रुतुद्रो व्याख्यातेतयोरेषाभवति ॥३८॥ प्रपर्वताना
 मुशती उपस्कृदश्वे इव विषिते हासमाने ॥ गावे वश्रुभ्रे मातरि हाणे विपादश्रुतुद्रो
 पयसा जवेते ॥ पर्वताना मुपस्कृदुपस्कृना इशतयो कामयमाने भ्रश्चे इव विमुक्तं इ
 ति वा विषण्णे इति वा हासमाने हासतिः स्यद्योया हर्षमाणे वा गावा विवश्रुभ्रे शोभ
 ने मातरो संरिहाणे विपादश्रुतुद्रो पयसा प्रजवेते ॥ अत्री अर्तन्यो वारिण्यो वारिण्य २८
 न्यो वातयोरेषाभवति ॥३९॥ ते आचरंती समने वयो धामाते वपुत्रं बिभृता मुपस्कृ ॥

अपशमं विध्यतां संविदने आत्मी इमे विष्कुरती अमित्रान् ॥ ते आचरंत्यो समनसा
 विवयो धेमाते वपुत्रं बिभृता मुपस्कृ उपस्कृने ॥ अपविध्यतां शत्रुं संविदने आत्मी
 विमे विघ्नत्यावमित्रां ॥ कुतासीरो भुनो वायः शुपत्यं तरिहो सीर आद्यः सरणान्वो
 रेषाभवति ॥४०॥ भुनो सीरा विमो वासं जुषेथां यदिव वक्रयुः पयः ॥ तेने मामुपसि
 वतां ॥ इति सानिगद्व्याता ॥ देवी जोष्टी देव्यो जोषयित्री द्यावापृथिव्याविति वा हो
 रत्रे इति वा सस्यं यसमाचेति वा शक्यं यजयोषेरे संप्रेषोभवति ॥४१॥ देवी जोष्टी व
 सुधित्तीयपोरन्याद्यो दुषासि ययवद न्यावक्षद्व सुवायो गियजमानाय वंसुव
 ने वसुधेयस्य वीतां यजा देवी जोष्टी देव्यो जोषयित्री वसुधित्तीय वसुधान्यो यपोर
 न्याद्या निदुषास्य वयावयवत्याव हत्यन्यावसु निवननीयानि यज्ञमानाय वव

सुवननायचवसुधननायचवीतांपिबेतांकामयेतांवायजेतिसंप्रेषोदेवीकुजा
 कुतीदेव्याकुजद्वान्योद्यावापृथिव्यावितिवाऽहेरात्रेइतिवासस्यंचसमावेतिकाथ
 क्यस्ययोरेषसंप्रेषोभवति॥४२॥ देवीकुजाकुतीइषमूर्जमन्यावक्षत्सगन्धिसर्पाति
 मन्यावनेनपूर्वदयमानाःस्यामपुराणेननवतामूर्जमूर्जाकुतीकुजयमानेनधा
 तांवसुवनेवसुधेयस्यवीतांयज॥ देवीकुजाकुतीदेव्याकुजद्वान्यावनेनैसावहत्या चर
 वहत्यन्यासहजगन्धिवंसहर्षातिवान्याःनवेनपूर्वदयमानाःस्यामपुराणेननवताम
 ज्मूर्जाकुतीकुजयमानेनधातांवसुवननायचवसुधननायचवीतांपिबेतांकाम
 येतांवायजेतिसंप्रेषोयजेतिसंप्रेषः॥४३॥ अथशृंगवह्नुःअथयान्यश्वोवोद्धम २५
 नोमित्रःकनिकृद्वृद्धवदसंवत्सरमुपप्लवदप्रावेष्टाःप्रेतेवदत्वमदान्यजसंयोगा

यत्नः शर्मयत्तु शरणं सर्वतः पृथ्व्या व्याख्याता तस्या एषा भवति ॥ ३२ ॥ अमीषां वि
त्तं प्रतिलोभयन्ती गृहाणां गान्धर्वे परे हि ॥ अग्निप्रदिनिर्दहहस्तु शोके रधेना मित्रास्तम
सा सर्वतां ॥ अमीषां वित्तानि प्रज्ञानानि प्रतिलोभयमाना गृहाणां गान्धर्वे परे हि ॥ अग्निप्रदि
निर्दहहस्तु शोके रधेना मित्रास्तमसा संसेव्यता मन्त्राध्ययने पत्नी तस्या एषा भ
वति ॥ ३३ ॥ इह द्राणी मुपह्वये वरुणानी स्वस्तयो ॥ अग्रायी सोमपीतये ॥ इति सानिगा
व्याख्याता ॥ ३४ ॥ अथातोष्टो द्वंद्वान्पुल्लखलमुसले उल्लखलं व्याख्यातं मुसलं मुहं
सरतयोरेषा भवति ॥ ३५ ॥ आयजीवा जसा तमाता ह्युत्तं विजर्हन्ति ॥ हरी इवां सि
वप्राता ॥ आयपृथ्व्य अन्नानां संभक्तमते ह्यैर्विद्विषेते हरी इवा नानि भुञ्जते हविषां
निधाने तयोरेषा भवति ॥ ३६ ॥ आवा मुपस्मदुहो देवाः सीदंतु यज्ञिया ॥ इहाद्य सोमपीतये ॥

इनस्यतुपश्वासयबह्वीनामहिरिवभोगैर्येतिघंधन्वनागावक्ष्यंतीवसुपर्णोव
स्तभजंघंतियाद्विधित्वं वृषभोन्यक्रंदयनिर्मितं पितुं त्विमं भ्रापोहिमाभोषधीरा
रन्त्रिरण्यानिश्रव्यस्योनामीषामिहद्राणीमथातोष्टायतीआवामुपस्थं द्यावानः
प्रपर्वतानांतेआवरेतीश्रुनासीरोदेवजोष्टीदेवीक्रजंजुतीत्रिवत्वारिशत॥ ॥४॥ आइ
तिनिरुतेनवमोध्यायः॥ ॥हरिःओम्॥अथातोमध्यस्थानोदेवतास्तासोवायुःप्रथ
मागामीभवतिवायुर्वाक्तेर्वेदेवस्यार्गतिकर्मणाएतेरितिस्थोलाधीविरनथको
वकारस्तस्येषाभवति॥९॥वायवायाहिदृशतेमेसोमाभरंक्षता॥निषांपाहिश्रुधा
हव॥वायवायाहिदृशनीयेमेसोमाभरंक्षताअलंकृतास्तेषांपिबभृणुनोहोममि
ति कमन्यं मध्यमादेवमवक्ष्यत्तस्येषापराभवति॥२॥आसस्त्राणासःशवेसान

उ० नि०

॥३०॥

मछेद्रं सुचक्रैरथ्यासोऽभवाः॥ अभिश्रवक्रज्यंतो वेहेयुर्द्विभुवायोरमृतं
विदस्येत्॥ आसस्त्वांसोऽभिवलायमानमिंद्रकल्पाणचक्रैरथयोगायरथ्या
अभ्वारथस्यवोद्वारचक्रज्यंतचक्रुगामिनोऽन्मभिवहेयुर्नवंचपुराणंचश्रव
इत्यन्मनामश्रयतइतिसतोवायोश्वास्यमक्षोयथानविदस्येदितोद्रप्रधाने
त्येकेनैघं दुर्कवायुकर्मोपयप्रधानेत्यपरं वरुणो वृणोतीति सतस्तस्येषाम
वति॥३॥ नीचीवारंवरुणः कबंधं प्रससर्जरादसी अंतरिक्षं॥ तेन विंध्यस्य भुव
नस्य राजायवंत वृष्टियु नक्षिप्तम॥ नीचीनद्वारंवरुणः कबंधं मेघं कवनमुद
कंभवति तदस्मिन्धीयत उदकमपि कबंधुमुच्यते वंधिरनिष्ठतत्वेकमनिष्ठतं
च प्रसृजति द्यावापृथिव्योचांतरिक्षं च महत्त्वेन तेन सर्वस्य भुवनस्य राजायवमि

॥३०॥

रताः शृणोतुनः॥ इमारुद्राय दृढं च न गिरः क्षिप्रं वेदे वायान्नवतेऽषाढायान्यैः
 सह मानाय विधात्रे॥ तिग्मायुधाय सरताः शृणोतुनः स्तिग्मं तेजतेरुसाहकर्मण
 आयुधमायोधनात्तस्येषाभवति॥६॥ याते दिद्युदवस्त्रहादिवस्यारिश्मयाच
 रतिपरिसावृणक्तुनः॥ सहस्रं ते स्वपिवातमेषजामानस्तोकेषु नयेषुरीरिषः॥
 याते दिद्युदवस्त्रहादिवस्यारिश्मयाचरतिपरिसावृणक्तुनः॥ दिवोऽधिदिद्यु
 द्यतेर्वाद्योततेर्वाश्मयाचरतिष्मापृथिवीतस्यांचरतितयाचरतिविष्मापयता
 चरतीतिवापरिचृणक्तुनः॥ सासहस्रं ते स्वप्नवचनमेषज्यानिमानस्त्वेषु त्रेषु यो
 त्रेषु चरतिरिषस्तोके तु द्यतेस्तनयंतनोत्तराग्निरपिरुद्रुच्यते तस्येषाभवति॥॥३१॥
 ७॥ जराबोधतद्विविद्धिविशेषयज्ञियाय॥ स्तोमं रुद्राय दृशीकं॥ जरास्तु

त्व

तिर्जरतेस्तुतिकर्मणस्तोबोधतपाबोधद्वैपितरितिवातद्विविद्धितत्कुरुमनुष्यस्य
 मनुष्यस्य यजमानापस्तोमं रुद्राय दृशीकं॥ इन्द्राय दृशीकं॥ इन्द्राय दृशीकं॥ इन्द्राय दृशीकं॥
 नीतिवेगंदारयितुं तिवेगंधारयतइतिवेदवेदवतीतिवेदोर्मतइतिवेधेभतानीति
 वातधेनंप्राणैः समंधं॥ तद्विद्वस्तेन्द्रमिति विज्ञायतइदं करणादित्याग्रायणइदं दृशी
 नादित्योपमन्यवइदं ते वैश्वर्यकर्मणइदं चरणांदारयितावाडावयितावादार
 यिताचयज्वनान्तस्येषाभवति॥८॥ अर्दकृतसमस्तुतोविस्वानित्वमणवांस्वह
 धानां अरम्णाः॥ महान् तमिदुपवतं वियद्मस्तुतोविधाराभवदानवंहन्॥ अदृणाउ
 सस्तुत्तरणादोस्तेन्द्रनादो नते वाव्यस्तुतोस्वखानित्वमणवान्स्वतएतान्मा
 ध्यमिकांस्तेस्त्यायान्वाबध्यमानान् अरम्णातिः संयमनकर्मविसर्जनकर्मवा

उ० नि०
॥२॥

महान्तमिदं पर्वतं मेघं यद्वा वृषो द्युस्तु तोऽस्य धारा भवहन्ते नैदानवदानकर्मणि त
स्यैषा पराभवति ॥ १॥ योजात एव प्रथमो मनस्वी देवो देवान् क्रतुना पर्यभूषत ॥ यस्य शु
भाद्रो रसी नृपस्य सेतानृणां मह्यं सजना स इन्द्रः ॥ योजात एव प्रथमो मनस्वी देवो देवान् क्र
तुना कर्मणा पर्यभूषत्यर्गह्नात्यर्धरक्षदत्तक्रामदिति वा यस्य बलाद्भुवा पृथिव्या
वप्यविभीतां नृणां स्य मह्यं बलं स्य मह्यं चेन सजना स इन्द्र इत्युषेष्टार्थस्य प्रीतिर्भ
वत्याख्याने संयुक्ता ॥ परजेत्यस्तु पराद्येति विपरीतस्य तर्पयित्वा जन्यः परजेता वा
जरयिता वा प्राजयिता वा रसानां तस्यैषा भवति ॥ १०॥ विदुस्तान् ह्युत हतिरक्षसो
विश्वं बिभ्राय भुवनं महावधात् ॥ उतानागा इषते दृष्ट्या वतो यत्पुनस्तनयं हति
दुष्टतः ॥ विदुस्ते रक्षान्विनिहति वरक्षांसि च संवाणिवास्माद्भूतानि बिभ्रति महा

वृष्टिमुनानि भूमिं तस्यैषा पराभवति ॥ ४॥ तस्मिन् सुसमना गिरापितृणां च मन्त्रभिः ॥ नामा
कस्य प्रशस्तिभिर्यः सिंहरनामुपोदये सप्तस्वसा समध्यमानं भूतामन्यके समे ॥
तस्त्वभिष्टौमिसामुनया गिरागीत्यास्तु यापितृणां च मननीयेस्तोमैर्नामाकस्य
प्रशस्तिभिर्दधिर्नामाको बभूव यः स्यंदमाना नामासामपां मुपोदये सप्तस्वसा
रमेन माहवाभिः समध्यमदृतिनिरुच्येत ॥ थैष एष भवति ॥ नभंतामन्यके समे
माभूवन्नन्यके सर्वे ये नो द्विषन्ति दुर्धियः पापधियः पापसंकल्पा ॥ रुद्रो रौतीति स
तोरु रूपमाणो द्रवतीति वारादयेतेर्वा ॥ यदरुत्तद्रुद्रस्य रुद्रत्वमिति काष्ठकं ॥ यदरो द
त्तद्रुद्रस्य रुद्रत्वमिति हारिद्रविकं ॥ तस्यैषा भवति ॥ ५॥ इमारुद्राय स्थिरधन्वने
गिरः क्षिप्रैष वेदेवायस्वधाने ॥ अष्टाह्नाय सहमानाय वेधसेति मायुधाय म

ह्यस्य वधोऽप्यनपरो धो भीतः पालयते वर्षे कर्मवतो । यत्सृजन्त्यस्तनं हति दुष्टतः ॥
पापकृतो बृहस्पतिर्बृहत्पातावापालयिता वा तस्यैषा भवति ॥ ११ ॥ अश्रोपिनर्धमधु
पयपश्यन्मत्स्ये नदी न उद निक्षिप्यन्तं ॥ निष्टज्जभारस्वमसं न वृक्षा बृहस्पतिर्विरिणा वि वे
कृत्य अशान वता मेघेनापि नापिनर्धमधु पयपश्यन्मत्स्ये नदी न उद निवसेतं
निजहारतश्च मसमिव वृक्षाश्च मसः कस्माच्च मत्स्यापोऽस्मिन्नेति बृहस्पतिर्विरिणा श स्मादापो
देन विहस्य ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मणः पातावापालयिता वा तस्यैषा भवति ॥ १२ ॥ अश्रमा
स्यमवर्त ब्रह्मणस्पतिर्मधुधारमभियमोजसालुणात्तमेव विधेयपिरेचद्देशो बहुसाधु
सि सिवुस्तुमुद्रिणां अश्रुजन्तं तमास्यं जन्तं मवाति तं ब्रह्मणस्पतिर्मधुधारमभियमोजसा
बलेनाभ्यतृणन्तमेव सर्वे पिबन्ति श्रमयः स्यद्देशो बहु न सहसि रैत्युत्समुद्रिणा मुदकवन्तं ॥ १३ ॥

उ० नि०

॥७७॥

क्षेत्रस्य पतिः क्षेत्रं क्षियते निर्वासकर्म वास्तस्य पाता वा पातयित्वा वा तस्यैषा भवति ॥१४॥
क्षेत्रस्य पतिना वयं हितेने वज्रयामसि ॥ गामश्वं पोषयित्वा स नो मृत्ना तीक्ष्णो ॥ क्षेत्रस्य प
तिना वयं सुहितेने वज्रयामो ॥ गामश्वं पुष्टं पोषयित्वा हरेति स नो मृत्ना तीक्ष्णो ॥ बलेन वा
धेनवा मृत्ना ॥ तैर्मृत्नुतिर्दानकर्म तस्यैषा परा भवति ॥१५॥ क्षेत्रस्य पतम धर्मं तं मुनिं धे
नुरिव पयोऽस्मा सुधुध्वे ॥ मधुश्रुतं घृतमिव सुपूतं मृतस्य नः पतयो मृत्नयंतु ॥ क्षेत्र
पतम धर्मं तं मुनिं धेनुरिव पयोऽस्मा सुधुध्वेति मधुश्रुतं घृतमिवोदकं सुपूतं मृ
तस्य नः पातारो वा पालयितारो वा मृत्नयंतु मृत्नयति रूपं दया कर्मा पूजा कर्मा वा तद्य
समान्या मृत्वि स माना भिव्या हारं भवति तज्जा मि भवतीत्येवं मधुश्रुतमि ॥७७॥
तियथा यदेव समाने पादे समाना भिव्या हारं भवति तज्जा मि भवतीत्यपरां हिरण्यरूपं